

Nutylėtoji Holokausto istorija: romų genocidas ir sudėtingas kelias jo pripažinimo link

Roberta Petraškaitė

1944-ųjų rugpjūčio 2-oji – diena, kai Aušvico-Birkenau koncentracijos stovykloje buvo likviduotas romų šeimų lageris, vadintas *Zigeunerlager*, kuriame nuo 1943 metų buvo kalinti ir nacių valdžios represijas patyrė romų kilmės asmenys. Apie 3000 romų buvo suvaryti į dujų kameras ir nužudyti. Teigiama, jog Aušvico buvo kalinta per 23 tūkst. romų, iš kurių mažiausiai 19–21 tūkst. buvo nužudyti.¹ Tragiškas romų likimo atvejis Aušvico-Birkenau stovykloje yra tik vienas iš daugelio nacių susidorojimo su romais pavyzdžių – nacistinės Vokietijos užgrobtuose kraštuose naciai ir jų kolaborantai romus persekiojo, žudė ir kalino įvairiuose kalėjimuose, deportavo į kitas Vakarų Europos šalis, kad išnaudotų priverstiniais darbais, arba tiesiog kalindavo koncentracijos stovyklose. Manoma, jog visoje Europoje iš viso buvo nužudyta mažiausiai 200 tūkst. romų, tačiau šis skaičius kai kurių mokslininkų darbuose siekia net iki milijono romų tautybės aukų.²

Kalbant apie Lietuvą šios tragedijos kontekste, skaičiuojama, jog nacistinės okupacijos metais buvo nužudyta bent 500 Lietuvos romų,³ t. y. maždaug kas trečias.⁴ Įvardyti konkrečius skaičius ir atitinkamai įvertinti, kiek šios bendruomenės narių iš viso buvo nužudyta Holokausto metu, nėra paprasta – nėra žinomi tikslūs skaičiai, kiek romų gyveno Lietuvoje ir apskritai Europoje

---

¹ Aurėja Jutelytė, „Romų genocidas Europoje“, in *Užmirštas genocidas. Lietuvos romai nacių okupacijos metais* (Petro ofsetas, 2020), 16.

² Ibid., 18–19.

³ Ibid.

⁴ Vytautas Toleikis, „Lietuvos čigonai nacių okupacijos metais“, in *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje* (Vilnius: Margi raštai, 2005), 58.

tarpukariu, tačiau manoma, jog tuo metu Lietuvoje galėjo gyventi apie 1,5 tūkst. romų.⁵ Net jei nežinome tikslios statistikos, nekyla abejonių, jog ši romų tautos tragedija paveikė kone kiekvieną to meto romų šeimą, o apie tai byloja ir pačių karą išgyvenusiujų liudijimai.

Šįmet minime 80-tąsias romų lagerio Aušvico-Birkenau koncentracijos stovykloje likvidavimo metines, tačiau Lietuvoje vis dar nesame pakankamai įsisavinę šios skaudžios kolektyvinės trauminės patirties pamokų ir neskiriame pakankamo dėmesio nei romų genocido atminimui, nei apskritai šios etninės bendruomenės pažinimui. Vis dėlto abejingumas romų genocido tematikai ir apskritai pačiai romų istorijai tėra bendrų Europos tendencijų išdava, o ne unikalus Lietuvos atvejis.

ROMŲ GENOCIDO IŠTAKŲ BEIEŠKANT

Rasistinės idėjos Vokietijoje pradėjo sparčiai plisti dar XIX amžiaus 9 dešimtmetyje. Jos buvo nukreiptos ir prieš romų tautinę bendriją.⁶ Nacionalsocialistams atėjus į valdžią, XX amžiaus 4 dešimtmetyje, vokiškoje periodikoje romams vis dažniau buvo priskiriami įvairūs neigiami stereotipai, kurie iš esmės buvo suprantami kaip svetimos rasės bruožai – romams dažnai priskirtas valkatavimas, tinginystė, gyvenimas vokiečių sąskaita, nusikalstamumas (pvz., vaikų grobimai)⁷, dėl ko jie pradėti gretinti su žydais, sulaukusiais panašių kaltinimų. Nacionalsocialistai taip pat dažnai eksploatavo romų kaip asocialių asmenų vaizdinį, kas iš esmės reiškė, jog jie dažnai pateikti kaip sąmoningai piktybiškai visuomenei kenkiantys žmonės, todėl tokie romofobiški pasisakymai to meto vokiškoje periodikoje galėjo neigiamai angažuoti vokiečius prieš romus ne vien dėl jų tariamos „menkavertės“ rasės, tačiau ir dėl esą priešiško romų veikimo prieš vokiečius. Šie stereotipai nebuvo išskirtinai būdingi tiktai nacistinei Vokietijai. Romų genocido tyrinėjimuose būta nuomonės, jog vykdant nusikaltimus okupuotose

---

⁵ Izidorius Kisinai, „Čigonai Lietuvoje“, *Trimitas*, nr. 51–52 (1935 m. gruodžio 20 d.), 996.

⁶ Gilad Margalit, *Germany and Its Gypsies: A Post-Auschwitz Ordeal* (The University of Wisconsin Press, 2002), 16.

⁷ *Ibid.*, 17.

teritorijose naciams pasitarnavo Europoje šimtmečius vyravęs neigiamas požiūris į romus, tokiu būdu be didesnių sunkumų jie įtraukdavo vietinius gyventojus ar policiją į romų žudynes.⁸

Lietuvos visuomenėje nuožmaus romofobiško požiūrio, kokį galime aptikti nacistinėje Vokietijoje, tuo metu nebuvo. Nacistinės okupacijos metais lietuviškoje periodikoje nebuvo sistemingai formuoto tendencingo romų puolimo, o antisemitinio diskurso to metu lietuviškoje spaudoje tikrai netrūko.⁹ Vis dėlto, net ir tokiomis aplinkybėmis nacistinei Vokietijai pavyko mobilizuoti Lietuvos gyventojus romų žudynėms.

ROMŲ GENOCIDAS LIETUVOJE

1941 metų birželio 22 dieną, prasidėjus SSRS ir nacistinės Vokietijos konfrontacijai, naciai užėmė vakarines SSRS teritorijas, į kurias pateko ir Lietuva. Metų pradžioje, 1942-ųjų sausio 12 dieną, buvo priimtas Ostlando [nacistinės Vokietijos okupuoto Rytų krašto, į kurį pateko visos Baltijos šalys – *aut. past.*] vado Georg'o Jedicke nutarimas „Čigonų klausimu“, kuriuo įtvirtinta nuostata, jog su romais reikia elgtis taip pat, kaip su žydais, – jie kaltinti užkrečiamųjų ligų platinimu bei sąmoningu kenkimu vokiškajai visuomenei¹⁰. Galima teigti, jog šių abiejų etninių bendrijų traktuotė galiausiai buvo suvienodinta ir lėmė romų ir žydų sunaikinimą regione.

Romų persekiojimas ir naikinimas Lietuvoje prasidėjo ne iškart – pirmieji masiniai romų areštai įvykdyti 1942 metais, kada romai buvo masiškai vežami į koncentracijos stovyklas.¹¹ Tais pačiais metais įvyko ir kelios romų žudynės.¹²

---

⁸ Ellie Keen, *Teisė prisiminti: švietimo vadovas jaunimui apie romų genocidą*, vert. Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos, 2-asis leid. (Budapeštas: Europos Taryba, 2018), 38.

⁹ Toleikis, „Lietuvos čigonai nacių okupacijos metais“, 56. Autorius daro tokias išvadas remdamasis oficiozo „Naujoji Lietuva“ pavyzdžiu, jog šio laikraščio leidybos metais neišėjo nė vienas romofobiško pobūdžio straipsnis. „Naujoji Lietuva“ – tai 1941–1944 m., nacistinės okupacijos laikotarpiu, leistas propagandinis, nacistinei Vokietijai palankus dienraštis lietuvių kalba Vilniuje.

¹⁰ Arūnas Bubnys, „Romų persekiojimas Lietuvoje“, in *Užmirštas genocidas. Lietuvos romai nacių okupacijos metais*, 25.

¹¹ Ibid., 26.

¹² Ibid., 41.

Lietuvoje, kaip ir kitose nacių okupuotose šalyse, ši užduotis buvo pavesta sukarintiems SS būriams, vadinamiems *Einsatzgruppen*, kurie klajodavo iš vieno krašto į kitą ir įgyvendindavo šias kruvinas užduotis.¹³ Tačiau šie SS būriai nebuvo suformuoti vien tik iš nacistinės Vokietijos pareigūnų, į juos buvo įtraukti ir vietiniai, tai reiškia, jog represijos ir naikinimas prieš romus nebuvo vykdomas vien tik Vokietijos pareigūnų išreikšta valia.¹⁴ Nėra tiksliai žinoma, kiek konkrečiai lietuvių prisidėjo prie romų žudynių – tai įvertinti gana sudėtinga, nes romai ne visada būdavo žudomi atskirai, o su žydais ir kitomis nacių represuotomis tautų grupėmis. Prisimenant tai, jog lietuviai tarpukariu gana gerai sugyveno su vietine romų bendruomene bei nepasižymėjo romofobija, lietuvių įsitraukimas į romų žudynes itin glumina, jau nebekalbant apie moralinį dėmenį.

Vienos pirmųjų romų žudynių Lietuvoje buvo įvykdytos 1942 metų liepos 10 dieną, kada žandarmerijos būrys nr. 9 sušaudė apie 40 romų tautybės asmenų Vilniaus apylinkėse, tarp kurių būta ir suaugusių, ir vaikų.¹⁵ Žinoma, jog tais pačiais metais taip pat būta keletas romų nužudymo atvejų Paneriuose, tačiau didžiosios romų žudynės Paneriuose buvo vykdomos vėlesniu laikotarpiu.¹⁶ 1942-ųjų rugpjūčio 27 dieną Zarasų apskrityje buvo gautas įsakymas, jog apylinkėse gyvenantys romai su šeimomis turi būti sutelkti Daugailių koncentracijos stovykloje, tačiau šis sumanymas nebuvo visiškai įgyvendintas.¹⁷ Romai, kaip ir žydai bei kitos nacių persekios žmonių grupės, buvo išnaudojami priverstiniam darbui, todėl dar tų pačių metų lapkričio 18 dieną buvo įsakyta sutelkti visus Lietuvos romus į Ežerėlio stovyklą, kurioje jiems pavesta kasti durpes.¹⁸ Priverstinio darbo stovyklos, kuriose kalinti romai, taip pat buvo įsteigtos Pabradėje ir Pravieniškėse.¹⁹

---

¹³ Jutelytė, „Romų genocidas Europoje“, 16.

¹⁴ Keen, *Teisė prisiminti: švietimo vadovas jaunimui apie romų genocidą*, 21.

¹⁵ Bubnys, „Romų persekiojimas Lietuvoje“, 41.

¹⁶ Neringa Latvytė, „Paneriai – didžiausia aukų sušaudymo vieta Lietuvoje“, *Užmirštas genocidas. Lietuvos romai nacių okupacijos metais*, 45.

¹⁷ Bubnys, „Romų persekiojimas Lietuvoje“, 29.

¹⁸ Ibid., 26.

¹⁹ Ibid., 29.

Būtent Pravieniškių privalomojo darbo stovykla pasižymėjo kaip viena nuožmiausių romų kankinimo vietų Lietuvoje: čia jie buvo kalinami, išnaudojami darbui bei galiausiai žudomi. Ši stovykla buvo naudojama ir kaip tam tikras perskirstymo punktas, iš kurio romus išsiųsdavo arba į koncentracijos stovyklas, arba priverstiniais darbams į Vokietiją ar Prancūziją.²⁰ Tikima, jog iš Pravieniškių į koncentracijos stovyklas galėjo būti perveržta apie 1 tūkst. romų tautybės asmenų.²¹ Žinoma, jog šioje vietoje buvo įvykdytos bent trejos masinės romų žudynės 1943–1944 metais.²² Nužudytų romų skaičius Pravieniškėse nėra tiksliai žinomas, tačiau panašu, jog su šia vieta susijusi didžioji dalis genocidą patyrusių romų šeimų, kadangi Pravieniškių privalomojo darbo stovykla dažnai minėta išgyvenusių romų prisiminimuose.²³

Paneriai – liūdniausiai pagarsėjusi žudynių vieta Holokausto metu Lietuvoje, kadangi čia nužudyta 50–70 tūkst. žmonių. Didžiąją dalį Paneriuose nužudytų aukų sudarė žydų tautybės asmenys. Teigiama, jog pirmaisiais nacistinės okupacijos metais (1941 m.) Paneriuose buvo nužudyta net apie 20 tūkst. įvairių tautybių žmonių.²⁴ Išskirtinai romų žudynės buvo vykdytos 1944 metų pavasarį.²⁵ Kovo mėnesį į Panerius traukiniu buvo atgabenti 87 romai ir 15 lenkų, kurie visi buvo pasmerkti žūčiai. Atgabenti romai buvo sušaudyti vadinamojoje „Kauno duobėje“, sudarytoje iš dviejų 560 m³ ir 628 m³ tūrio tranšėjų.²⁶ „Kauno duobė“ šaudymams jau buvo panaudota prieš tai, o toks pavadinimas prigijo tuomet, kai į šią tranšėją žudynėms atgabenti žmonės iš Vilniaus geto buvo suklaidinti, jog esą gabenami į Kauno getą.²⁷ Šioje duobėje 1944 metais ekshumacijos metu buvo atrasti dar 37 greičiausiai lietuvių tautybės asmenų kūnai, o aukų būta iš viso apie 8 tūkst., iš kurių 252 – vaikai.²⁸ Skaičiuojama, jog Paneriuose iš viso buvo nužudyta apie 100 romų.²⁹

---

²⁰ Simoniukštytė, „Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties“, 144.

²¹ Toleikis, „Lietuvos čigonai nacių okupacijos metais“, 61.

²² Bubnys, „Romų persekiojimas Lietuvoje“, 33.

²³ Toleikis, „Lietuvos čigonai nacių okupacijos metais“, 59.

²⁴ Latvytė, „Paneriai – didžiausia aukų sušaudymo vieta Lietuvoje“, 50.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid., 52.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Latvytė, „Paneriai – didžiausia aukų sušaudymo vieta Lietuvoje“, 53.

Be Pravieniškių ir Panerių, Lietuvos romai buvo kalinami ir žudomi Kirtimuose, taip pat IX forte, Kaune.

Istorikas Arūnas Bubnys yra teigęs, jog visgi pagrindinė Lietuvos romų persekiojimo forma buvo ne masinės žudynės, bet jų kalinimas įvairiuose lageriuose.³⁰ Žinoma, jog daugiausia Lietuvos romų buvo kalinama Štuthofo koncentracijos stovykloje, tačiau būta atvejų, kada Lietuvos romai buvo vežami ir į Aušvico-Birkenau koncentracijos stovyklą.³¹

GALUTINIS SUSIDOROJIMAS SU ROMAIS – EKSTERMINACIJA AUŠVICE

1943 metų sausio 29 dieną išleistas Heinricho Himmlerio įsakymas, jog romai turėtų būti ištremti į Aušvicą, todėl dar tų pačių metų vasario mėnesį buvo pradėtos masinės romų deportacijos šia kryptimi, trukusios iki 1944-ųjų liepos mėnesio.³² Aušvico-Birkenau stovykla Holokausto metu tapo viena pagrindinių romų kalinimo vietų visoje Europoje, kurioje, kaip jau minėta, atsidūrė apie 23 tūkst. visų Europos romų. Birkenau dalyje buvo išskirtinai romų šeimoms paskirtas lageris, dėl ko jie galėjo gyventi vienoje telkties vietoje, o tai buvo gan neįprasta praktika, kadangi kalinami žydai buvo atskiriami nuo savo šeimų (moterys, vyrai ir vaikai apgyvendinti atskirai).³³ Kaip ir kiti kaliniai, taip ir romai turėjo nešioti identifikuojamuosius ženklus – jiems buvo paskirti juodi arba rudi trikampiai, kuriuos nešiodavo visi „asocialiems“ žmonėms priskirti kaliniai, bei tam tikrais atvejais raidė „Z“, kuri padėjo identifikuoti, jog kalinys yra romų tautybės (vokiško žodžio „Zigeuner“, reiškiančio „čigonas“, simbolis).³⁴ Be abejo, sąlygos čia gyvenantiems romams, kaip ir kitoms kalinių grupėms, buvo nepavydėtinos – jie buvo išnaudojami ir žudomi, o iki pat nužudymo iš jų buvo tyčiojama, ką puikiai įrodo medicininiai bandymų atvejai. Negana to, romų šeimų lageryje greitai plito įvairios užkrečiamosios ligos, kadangi itin mažose erdvėse staiga tankiai apgyvendintų romų sveikata greitai

---

³⁰ Bubnys, „Romų persekiojimas Lietuvoje“, 41.

³¹ Toleikis, „Lietuvos čigonai nacių okupacijos metais“, 57.

³² Jutelytė, „Romų genocidas Europoje“, 14.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

pašlijio, sanitarinės sąlygos buvo apgailėtinos.³⁵ Užkrečiamųjų ligų plitimas, nacių požiūriu neatsiejamas nuo romų, nebuvo toleruojamas, todėl 1943 metų kovą, kuomet masinių deportacijų į Aušvicą metu buvo atgabenta apie 1700 lenkų romų, iš kurių keletas sirgo šiltine, visi buvo suvaryti į dujų kamerą pražūčiai.³⁶

Ilgainiui buvo nuspręsta likviduoti romų šeimų lagerį, todėl 1944 metų gegužės 16 dieną esesininkai nusprendė apsupti romų gyvenamuosius barakus.³⁷ Koncentracijos stovykloje išgyventas visiškasis dehumanizavimas tapo pretekstu kovoti už teisę gyventi ir egzistuoti, todėl tą naktį romai pasipriešino esesininkų nurodymams ir pasigamino ginklą iš aplinkoje buvusių įvairių daiktų.³⁸ Romams pavyko apsiginti ir priversti esesininkus atsitraukti, taip išlošiant dar kelis mėnesius gyvenimo iki kitos nacių akcijos.³⁹ Nors ir prisibijodami maištingo romų būdo, esesininkai vis dėlto nenustojo ieškoti būdų, kaip visiškai sunaikinti romų šeimų lagerį, todėl galiausiai nusprendė apsupti romus tų pačių metų rugpjūčio 2 dieną.⁴⁰ Šįkart romus taip pat lydėjo kovinga dvasia, vedusi prie dar vieno pasipriešinimo, tačiau, deja, esesininkai juos palaužė jėga – vieni buvo išgabenti į kitas koncentracijos stovyklos dalis, kiti nužudyti dujų kameroje.⁴¹ Taip rugpjūčio 2-oji tapo Aušvice-Birkenau kalėjusių romų istorijos pabaiga. Teigiama, jog iš visų Aušvice kalintų romų išgyveno vos keli.⁴² Romai buvo persekiojami iki pat Trečiojo Reicho žlugimo, o gegužės 16-oji ir rugpjūčio 2-oji tapo šių žiaurumų atminimo dienomis: gegužės 16-ąją minima Romų pasipriešinimo diena, o rugpjūčio 2-ąją – Romų genocido atminimo diena.

EUROPA IŠLIKO ABEJINGA ROMAMS – ROMOFBIJOS IŠKILIMAS PO HOLOKAUSTO

---

³⁵ Ibid., 14–15.

³⁶ Ibid.

³⁷ Keen, *Teisė prisiminti: švietimo vadovas jaunimui apie romų genocidą*, 35.

³⁸ Ibid.

³⁹ Aurėja Jutelytė, „Romų genocido pripažinimas ir įamžinimas“, *Užmirštas romų genocidas. Lietuvos romai nacių okupacijos metais*, 71.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid. Teigiama, jog po Aušvico-Birkenau likvidacijos išgyveno tik keturi romų tautybės asmenys.

Vis dėlto diskriminacija nesibaigė su Antrojo pasaulinio karo pabaiga. Niurnbergo teismo procese paliudyti Holokausto patirtis⁴³ nebuvo pakviestas nė vienas romų tautybės atstovas, o prabėgus keleriems metams (1950 m.) Viurtembergo vidaus reikalų ministerija aiškino, jog romai nacistinio režimo buvo persekiojami ne iš rasistinių paskatų, o dėl tariamo nusikaltėliško ir asocialaus, taigi iš esmės aplinkiniams kenksmingo romų elgesio.⁴⁴ Tokie absurdiški romų persekiojimo aiškinimai tapo pretekstu tam tikra prasme legitimuoti romų genocidą ir paprasčiausiai jo nepripažinti. Prireikė kelių dešimtmečių, kad romų genocido problema pagaliau būtų įvardyta ir pripažinta: 1979 metais Vakarų Vokietija pripažino, jog romai Holokausto metu buvo žudomi rasiniu pagrindu, juos siekta visiškai sunaikinti, o 1982 metais galiausiai buvo pripažintas romų genocidas.⁴⁵

Deja, ne vien pokario Vokietijoje požiūris į romus buvo neigiamas – kituose Europos kraštuose tendencijos buvo dar liūdnės. Pavyzdžiui, tuometinėje Čekoslovakijoje 8–9 dešimtmečiais 35 metų ir vyresnės romės moterys, turinčios 4 ir daugiau vaikų, buvo priverstinai sterilizuojamos, tad tam tikrais atvejais romų genocidas buvo ne tik ignoruotas, tačiau kai kurios nacių prieš romus naudotos praktikos buvo pakartotos.⁴⁶ 10 dešimtmetyje, vykstant Jugoslavijos karui, romų tautybės asmenys taip pat buvo žiauriai paniekinti – atsisakiusius eiti į frontą romus baudė mirties bausme, taip pat žinoma, jog tam tikrose tuometinės Jugoslavijos teritorijose buvo vykdomas romų etnis valymas.⁴⁷ Teigiama, kad romų bendruomenė po Antrojo pasaulinio karo išliko viena labiausiai diskriminuojamų grupių visoje Europoje⁴⁸.

Kalbėti apie romų genocidą iš esmės pradėta 8–9 dešimtmečiais, kada apskritai pirmąkart buvo plačiau įvardyta Holokausto problema.⁴⁹ Tuo laikotarpiu (1979

---

⁴³ Keen, *Teisė prisiminti: švietimo vadovas jaunimui apie romų genocidą*, 45.

⁴⁴ „What Is The Roma Genocide?“, Open Society Foundations, atnaujinta 2019 m. gegužės mėn., <https://www.opensocietyfoundations.org/explainers/what-roma-genocide>.

⁴⁵ Keen, *Teisė prisiminti: švietimo vadovas jaunimui apie romų genocidą*, 44.

⁴⁶ Vaitiekienė ir Vaitiekus, „Čigonai Europoje: nuo visiško neigimo iki mėginimo spręsti jų problemas (istorijos bei teisės patyrimas ir pamokos)“, 18.

⁴⁷ Liegeois ir Gheorghe, „Roma/Gypsies: A European Minority“, 18.

⁴⁸ Dovilė Budrytė, „Activist memory and human rights: the commemoration of the roma genocide in Lithuania“, *Darbai ir dienos* 77 (2022 m.), <https://doi.org/10.7220/2335-8769.77.7>, 126.

⁴⁹ Margalit, *Germany and Its Gypsies: A Post-Auschwitz Ordeal*, 180–181.

m.) romų bendruomenė Jungtinių Tautų Organizacijoje buvo pripažinta kaip atskira etninė bendrija⁵⁰, kas galėjo tapti postūmiu pasaulio bendruomenėms geriau pažinti šią etninę bendriją ir suprasti jų kultūrą bei istoriją. Tačiau nei romų tautinės bendrijos pripažinimas, nei genocido įvardijimas netapo pakankama priežastimi tuo laikotarpiu jį deramai atminti ir atsikratyti romofobiškų stereotipų, jog ateityje būtų išvengta panašių katastrofų ar incidentų. Pastebima, jog daugiausia diskriminacinių ar smurto akcijų prieš romus dar praeitą šimtmetį fiksuota Vidurio Rytų Europoje (pavyzdžiui, Rumunijoje 1989–1993 metais buvo užfiksuoti 26 išpuoliai prieš romus).⁵¹ Būtent Rumunijoje visuomenė ilgą laiką priešinosi viešai į(si)vardyti, jog rumunai prisidėjo prie romų genocido, o dar 2003 metais Rumunijos valdžia paneigė bet kokius kaltinimus dėl įsitraukimo į romų žudynes, dėl ko tarptautinėje arenoje Rumunija buvo ypač kritikuojama.⁵² Romų genocido atminimas komplikavosi ir Čekijoje, kai 1971 metais buvusioje Letų koncentracijos stovykloje, kurioje kalėjo romai, buvo pastatytas kiaulių ūkis.⁵³ Ūkio panaikinimas užtruko, nes tam tikri čekų politikai ir aktyvistai šiuo klausimu buvo pasisakę prieštaringai ir ūkio įsteigimą pateisino, esą romai koncentracijos stovyklose, kaip ir šioje, laikyti ne dėl rasinių priežasčių, o dėl tariamo polinkio nusikalsti.⁵⁴ Galutinis sprendimas nugriauti ūkį ir paskirti buvusios koncentracijos stovyklos vietą romų genocidui atminti buvo priimtas tik 2017 metais⁵⁵.

Akivaizdu, kad romų genocido atminimo problemos šiandien išlieka aktualios. Be abejo, svarbus ne tik romų genocido atminimo klausimas, bet ir pats romų vertinimas, kuris po Holokausto iš esmės nepasikeitė – pokariu toliau buvo bandoma kovoti su romų klajokliškumu, priskiriant jiems veltėdišką elgesį. Diskriminacinis požiūris į romus pokariu atsiskleidė ne tik tam tikrų valstybių įstatyminėse bazėse, tačiau ir kasdieniniame romų ir ne romų tarpusavio

---

⁵⁰ Simoniukštytė, „Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties“, 125.

⁵¹ Vaitiekienė ir Vaitiekus, „Čigonai Europoje: nuo visiško neigimo iki mėginimo spręsti jų problemas (istorijos bei teisės patyrimas ir pamokos)“, 22.

⁵² Jutelytė, „Romų genocido pripažinimas ir įamžinimas“, 67.

⁵³ Ibid., 66.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

bendravime. Deja, net koncentracijos stovyklas išgyvenusiems romams arba jų giminaičiams tekdavo susidurti su nesuvokiamu abejingumu ir neapykanta, o tendencingas požiūris romų atžvilgių išlikęs iki šių dienų. Bent kelis dešimtmečius po karo Holokausto nusikaltimai prieš romus buvo nutylėti, romų bendrijos poreikiai nustumti pašonėn, o patys romai nesulaukė jokios empatijos iš kitų bendruomenių, tarsi įvykdytų nusikaltimų prieš romus nė nebūta.

PASTANGOS REABILITUOTI ROMŲ BENDRUOMENĘ IR JŲ ATGARSIAI NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

Suprantama, kad didžiausias pastangas suteikti moralinę rehabilitaciją ir įgalinti romų bendruomenę dėjo patys romai – 1978 metais Londone įvyko Pirmasis romų kongresas, kuriuo siekta sutelkti ir suvienyti kuo platesnę romų bendruomenę ir atstovauti jai globalesniu mastu. Ilgainiui konkrečiai romų genocidui atminti romai pradėjo vykdyti įvairias demonstracijas ir akcijas koncentracijos stovyklose.⁵⁶

Lietuvai atgavus nepriklausomybę čia taip pat pradėta kelti romų genocido atminimo klausimus bei gilintis į romų kultūrą ir istoriją. Pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo pradėtos telkti įvairios romų organizacijos ir bendrijos – pirmoji Lietuvos romų bendrija susitelkė 1992 metais, tuo metu ji buvo vadinama Lietuvos čigonų bendrija, kuri vėliau perorganizuota į Vilniaus čigonų bendriją.⁵⁷ Dešimtajame dešimtmetyje įvairiuose Lietuvos miestuose taip pat kūrėsi romų bendrijos, tačiau ilgainiui šių bendrijų veikla nunyko. Nemažą paspirtį gilesniam romų pažinimui suteikė Atviros Lietuvos fondo veikla, kuria buvo siekta patraukti visuomenės dėmesį į problemas, su kuriomis susiduria Lietuvos romai, padėti jiems geriau integruotis į visuomenę bei taip mažinti tam tikrus stereotipus ir stigmas romų atžvilgiu.⁵⁸ Atviros Lietuvos

---

⁵⁶ Simoniukštytė, „Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties“, 125; Budrytė, „Activist memory and human rights: the commemoration of the roma genocide in Lithuania“, 127.

⁵⁷ Vaitiekienė ir Vaitiekus, „Čigonai Europoje: nuo visiško neigimo iki mėginimo spręsti jų problemas (istorijos bei teisės patyrimas ir pamokos)“, 37.

⁵⁸ Ibid., 40–43.

fondas inicijavo lietuvių kalbos kursus Kirtimų romų vaikams, organizavo romų stovyklas, tarptautines keliones, skatino jų kūrybinę veiklą (ansamblio subūrimas, parodų rengimas ir t. t.), taip pat nemažai dėmesio skyrė romų švietimui.⁵⁹ Viena ilgiausiai veikiančių romų bendrijų Lietuvoje, vykdančių veiklą iki šiol, – Romų visuomenės centras, įsteigtas 2001 metais, skiriantis savo veiklą Lietuvos romų integracijai į visuomenę, jų kultūros puoselėjimui, istorijos saugojimui ir žmogaus teisių apsaugai.⁶⁰ Be abejo, nemažai įtakos romų klausimu Lietuvoje turėjo ir turi įvairios Europos Sąjungos institucijos.

LŪŽIS EUROPOS ISTORIJOJE: SIEKIS ATMINTI ROMŲ GENOCIDĄ IR PAŽINTI ROMŲ BENDRUOMENĘ

Veikiausiai reikšmingiausias laimėjimas romų istorinės atminties politikoje buvo 2015 metais rugpjūčio 2 dieną Europos Parlamento inicijuotas Romų genocido atminimo dienos įtraukimas į atmintinų dienų sąrašą ir jo paminėjimas.⁶¹ Po ketverių metų (2019 m.) Lietuva taip pat įtraukė Romų genocido atminimo dieną į atmintinų dienų sąrašą, todėl šiais metais penktąjį kartą minime šią datą, kuria pažymėtas tragiškas prieš 80 metų įvykdytas romų šeimų lagerio likvidavimas Aušvico-Birkenau koncentracijos stovykloje.⁶² Romų genocidas yra minimas kiekvienų metų rugpjūčio 2-ąją Paneriuose.

Teigiami pokyčiai matomi ne tik politinėje sferoje. Lietuvai susigrąžinus nepriklausomybę, išaugo akademikų noras tyrinėti ne tik romų istoriją ir kultūrą, tačiau ir patį romų genocido atminties fenomeną bei žiniasklaidoje kuriamą (dažniausiai tendencingą) naratyvą romų atžvilgiu. Nors vis dar per mažai dėmesio skiriama romų istorijai bei neatrandama vietos romams Holokausto pasakojimuose bendrojo ugdymo programose, tačiau galima matyti pavienius bandymus šviesti jaunimą suteikiant daugiau žinių apie romų bendruomenę: 2023 metais Kauno IX forto muziejuje buvo pristatyta

---

⁵⁹ Vytautas Žilevičius, „Keletas pastabų apie Lietuvos čigonų praeitį ir kultūrą“, in *Lietuvos čigonai: tarp praeities ir dabarties* (Vilnius: Garnelis, 2001), 14–16.

⁶⁰ „Viešoji įstaiga romų visuomenės centras“, Roma, žiūrėta 2024 m. liepos 29 d., <https://roma.lt/rom%C5%B3-visuomen%C4%97s-centras1/index>.

⁶¹ Jutelytė, „Romų genocido pripažinimas ir įamžinimas“, 68–69.

⁶² Ibid., 73.

mokyklinio amžiaus jaunuoliams skirta edukacinė programa „Romany bacht: romų istorija ir kultūra“, kuria siekiama moksleivius supažindinti su romų istorija, kultūra ir dabarties aktualijomis bei paneigti įsišaknijusius neigiamus stereotipus.

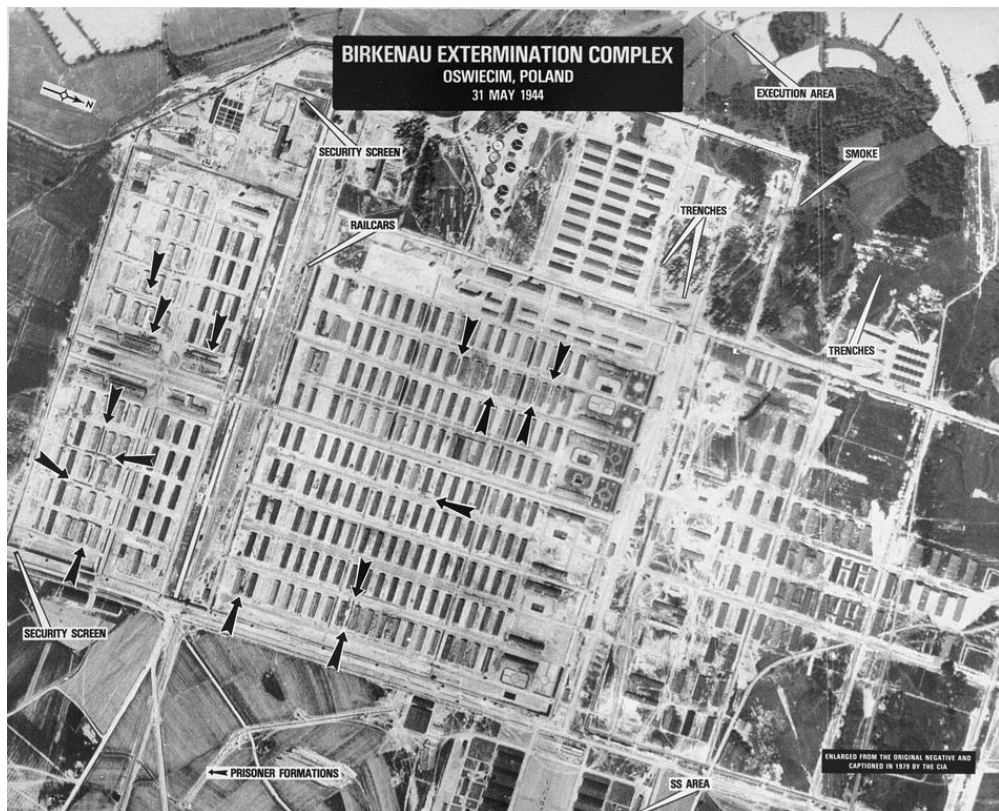
Tokios iniciatyvos iš esmės rodo teigiamus pokyčius Lietuvos laikysenoje romų ir jų istorijos atžvilgiu, tačiau visuomenėje romai vis dar išlieka viena labiausiai neigiamai vertinamų žmonių grupių⁶³. Todėl apie romų genocidą ir jų istoriją yra privalu kalbėti ne tik dėl istorinės neteisybės ištaisymo, bet ir kovos su romofobija tikslais. Būtent romų genocidą ir apskritai Holokaustą išgyvenusią žmonių liudijimai, t. y. žodinė istorija, padėjo pagrindus tolesniems ir gilesniems Holokausto tyrinėjimams. Todėl šiandien, kada romai vis dar susiduria su diskriminacija, būtina kalbėti apie nutylėtąją romų genocido istoriją bei skleisti šią žinią kuo plačiau. Tik kalbėdami apie skaudžias romų tautos patirtis galime paskatinti žmones kritiškai reflektuoti savo santykį su romų bendruomene, o tai – pirmas svarbus žingsnis sklandesnio dialogo tarp romų ir kitų bendruomenių Lietuvoje link, leidžiantis vienai bendruomenei geriau pažinti ir suprasti kitą.

---

⁶³ 2022 m. LSMC Sociologijos instituto ir NVO „Diversity Development Group“ inicijuotos Lietuvos visuomenės nuostatų etninių ir religinių grupių atžvilgiu apklausos metu paaiškėjo, jog 58,6 % respondentų nenorėtų gyventi kaimynystėje su romų tautybės asmenimis. Romai išlieka viena labiausiai neigiamai vertinamų visuomenės grupių Lietuvoje, kartu su iš kalinimo įstaigų išėjusiais asmenimis ir asmenimis su psichikos negalia. Žr. plačiau: Giedrė Blažytė, „Visuomenės nuostatos etninių ir religinių grupių atžvilgiu: 2022 m.“ (Lietuvos socialinių mokslų centras, Diversity Development Group, 2022 m.).

Romai, išgyvenę Aušvico koncentracijos stovyklą, užfiksuoti Straubinge kartu su savo arkliais. Straubingas, Bavarija, Vokietija. 1945–1946 m. Aut. Joseph Eaton. Jungtinių Valstijų Holokausto memorialinio muziejaus nuotr.

Aušvico koncentracijos stovyklos žvalgybinė nuotrauka iš oro. Joje matoma Aušvico-Birkenau dalis, kurioje buvo romų šeimos lageris (*Zigeunerlager*). 1944 m. rugpjūčio 31 d. Jungtinių Valstijų Holokausto memorialinio muziejaus nuotr.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI:

1. Blažytė, Giedrė. „Visuomenės nuostatos etninių ir religinių grupių atžvilgiu: 2022 m.“ Lietuvos socialinių mokslų centras, 2022 m.
2. Bubnys, Arūnas. „Romų persekiojimas Lietuvoje“. *Užmirštas genocidas. Lietuvos romai nacių okupacijos metais*. Petro ofsetas, 2020.
3. Budrytė, Dovilė. „Activist memory and human rights: the commemoration of the roma genocide in Lithuania“. *Darbai ir dienos 77* (2022 m.).
<https://doi.org/10.7220/2335-8769.77.7>.
4. Jutelytė, Aurėja. „Romų genocidas Europoje“. *Užmirštas genocidas. Lietuvos romai nacių okupacijos metais*. Petro ofsetas, 2020.
5. Jutelytė, Aurėja. „Romų genocido pripažinimas ir įamžinimas“. *Užmirštas romų genocidas. Lietuvos romai nacių okupacijos metais*. Petro ofsetas, 2020.
6. Keen, Ellie. *Teisė prisiminti: švietimo vadovas jaunimui apie romų genocidą*. Vertė Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos. 2-asis leid. Budapeštas: Europos Taryba, 2018.
7. Kisinas, Izidorius. „Čigonai Lietuvoje“. *Trimitas*, nr. 51–52 (1935 m. gruodžio 20 d.).
8. Latvytė, Neringa. „Paneriai – didžiausia aukų sušaudymo vieta Lietuvoje“. *Užmirštas genocidas. Lietuvos romai nacių okupacijos metais*, 2020.
9. Liegeois, Jean-Pierre, ir Nicolae Gheorghe. „Roma/Gypsies: A European Minority“. UK: Minority Rights Group, 1995 m.
10. Margalit, Gilad. *Germany and Its Gypsies: A Post-Auschwitz Ordeal*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2002.
11. Open Society Foundations. „What Is The Roma Genocide?“, atnaujinta 2019 m. gegužės. <https://www.opensocietyfoundations.org/explainers/what-roma-genocide>.
12. Roma. „Viešoji įstaiga romų visuomenės centras“, žiūrėta 2024 m. liepos 29 d. <https://roma.lt/rom%C5%B3-visuomen%C4%97s-centras1/index>.
13. Simoniukšytė, Aušra. „Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties“. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, nr. 6 (15) (2006 m.).

14. Toleikis, Vytautas. „Lietuvos čigonai nacių okupacijos metais“. *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje*. Vilnius: Margi raštai, 2005.
15. Vaitiekienė, Evelina, ir Severinas Vaitiekus. „Čigonai Europoje: nuo visiško neigimo iki mėginimo spręsti jų problemas (istorijos bei teisės patyrimas ir pamokos)“. *Čigonai Lietuvoje ir Europoje*. Vilnius: Tyto alba, 1998.
16. Žilevičius, Vytautas. „Keletas pastabų apie Lietuvos čigonų praeitį ir kultūrą“. *Lietuvos čigonai: tarp praeities ir dabarties*. Vilnius: Garnelis, 2001.